

Kinda István – Peti Lehel

**„csak tartsuk a zsákot, mikor osszák”
Társas gazdálkodási formák és stratégiák két
Kis-Küküllő menti településen***

Bevezető

Kutatásunk terephelyszínét a Kis-Küküllő középső folyása mentén húzódó magyar és vegyes etnikumú falvak képezik: Kelementelke és Abosfalva. Választásunk indoklására a hagyományos etnográfiai irodalom e régióra vonatkozó szegényességét, valamint a modern antropológiai elemzések teljes hiányát jelöljük ki.¹

Az interetnikus társadalmú falvak mai helyzete az 1989-es változásokat megelőző időszak gazdasági-társadalmi viszonyai feltárása nélkül nem körvonalazódhat. A kommunista érában végbement kollektivizálás, a magánföldtulajdon elvesztése a különböző társadalmi rétegek és etnikai csoportok életstratégiáját gyökeresen megváltoztatta. Kutatásunk célja az, hogy megvizsgáljuk e régió két, egymástól eltérő etnikai összetételű és gazdasági üzemszervezetet (berendezkedést) mutató falujának az 1989 utáni, gazdasági és társadalmi téren végbement változásait. Kutatómunkánk során a rendszerváltozás rurális hatásait vizsgáló szakirodalom nyomán azokra a gazdaságszerkezeti változásokra igyekeztünk koncentrálni, melyek az 1990-es évek elejének legnagyobb hatású átalakulásaiként értelmezhetők:² *reprivatizáció, visszaparasztosodás, kiútkeresés, modernizáció*. A társadalmi változások megfigyelését a gazdaságok jelenlegi működési pályájának vizsgálatával egyetemben a jelenkutatás felé mélyítettük el.

Vizsgálatunk fókuszába a *társas gazdálkodói formát* helyeztük. Véleményünk szerint a közös gazdálkodói modell továbbéltetésének oknyomozó elemzésével, a gazdaságok megszervezésének módozatait vizsgálva, valamint a különböző időszakokban más-más működési feltételeinek feltárásával megragadhatóvá válnak a céltelepülések közelmúltjának és jelenének legfőbb gazdasági problémái.

* A kutatás a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (KPI) keretében működő szakkollégiumi program keretében készült, teljes anyagi finanszírozását a fent nevezett intézménynek köszönhetjük.

A falvak kiválasztásának során a fő szempontot az illető falu regionális elhelyezkedése és etnikai összetétele jelentette, hipotézisünk szerint ugyanis hangsúlyos társadalmi-kulturális különbségek érzékelhetők a Szováta–Balavásár között húzódó homogén „székely” falvak, és a Balavásár–Dicsőszentmárton közé eső, sok esetben vegyes etnikumú települések nemzetiségi mutatói és mikroszintű „változásai” között. A vizsgálatnak az előbbi szempontok figyelembevételével Kelementelke és Abosfalva településeket vetettük alá.

1. Helyzetkép

1.1. Kelementelke

Kelementelke Maros megyében, a Szováta–Balavásárt összekötő 13A jelzetű megyei út mentén fekszik, Szovátától 34 km-re, Balavásártól és az itt (Marosvásárhely–Segesvár irányban) elhaladó E 60-as nemzetközi műútból mindössze 2 km-re. A település közigazgatásilag a szomszédos Gyulakutához tartozik másik négy településsel együtt.³ Lakosságát tekintve a 2002-es népszámlálás alapján a 947 lakosból 898 magyar, 44 cigány és 5 román nemzetiségű. Felekezeti hovatartozás szempontjából ugyanaz a forrás 863 reformátust, 50 római katolikust, 6 ortodox vallásút, 5 unitáriust, 1 görög katolikust, 1 adventistát és 17 egyéb vallásút (14 közülük Jehova tanúja) tart nyilván.⁴

Kelementelke alapvetően törpe- és kisbirtokos falu. A falu összterülete 684,61 hektár, amiből szántó 434,09 hektár; legelő 206,81 hektár; szőlő 27 hektár és családi kert 16,71 hektár.⁵ Legfeljebb tízre tehető azoknak a családoknak a száma, amelyeknek szántással művelhető birtoka megközelíti a 10 hektárt. Számottevő földbirtok egyedül a Simén család uradalmában volt 1945-ig, körülbelül 100 hektár. Az 1950 őszén megalakult kollektív gazdaság földalapját éppen ez az elkobzott birtok képezte, amelyet 1945-ben elvettek a Simén családtól, és állami tulajdonba utaltak. Az úri birtok mellett beolvasztották a kollektív gazdaságba a szervezőként tevékenykedő 30–40 középgazdának számító pártaktivista magánterületeit is. Az uradalmi birtok felszámolásakor került föld az itt élő 3–4 cigány család tulajdonába is, családonként 0,5–1 hektár szántó.

Kelementelke esetében a foglalkozási/foglalkoztatási struktúra a falu kedvező elhelyezkedésénél fogva igen tág paraméterek között mozog, a jó műúthálózat és a menetrendszerűen közlekedő mikrobuszok (*maxi-taxi*) által elérhetővé válnak a Szováta–Marosvásárhely útvonalon távolabbi munkahelyek is. Korábban a gyulakutai hőerőmű biztosított munkahelyet sok

kelementelki családfő számára (1992-ben végkielégítéssel elbocsátotta dolgozóit); Erdőszentgyörgyön egészen a közelmúltig a bútorgyár jelentett elhelyezkedési lehetőséget. 1990 után is további munkahelyeket biztosított a havadtői téglagyár (főleg cigányok jelentkeztek Kelementelkéről), a német tőkével működő gyulakutai varroda, ugyanitt az amerikai érdekeltségű éticsiga-feldolgozó üzem és a francia alaptőkéjű gombatenyészet, de rendkívül nagy Marosvásárhely munkaerő-elszívó hatása, ahol különböző gyárak, üzemek, cégek kereteiben találnak munkahelyre a kelementelkiek. Segesváron szintén az ipari szektor integrálta a mobilitásra kényszerült falusiakat, és többen a cigányok közül a városi köztisztasági vállalatnál dolgoznak. Az utóbbi 2–3 évben a Szovátához közeli Sóváradon beindult fafeldolgozó üzem teremtett munkahelyet sok helyi lakos számára, míg 2005 végén a hivatalos csődeljárás elől tulajdonosa külföldre menekült.⁶

A mezőgazdálkodásra alkalmas területeken jelenleg a társas keretei között főleg kukoricát és szalmásgabonát – búzát, árpat – termesztenek, kisebb területeken burgonyát. A kollektív idején telepített mintegy 35 hektár szőlőből mára alig 27 hektár maradt, ez teljes egészében magánkézben van, megmunkálása családi szinten történik, és haszna szervesen beépül a családi gazdaságok jövedelemstruktúrájába.

1.2. Abosfalva

Abosfalva kiválasztása a magyar és román nemzetiségűek egyenlő aránya miatt volt indokolt, a különböző etnikumok életstratégiáinak összevetése céljával történt. A falu Balavásár és Dicsőszentmárton között fekszik, adminisztrációs szempontból a népesebb Mikefalvához tartozik. A falu össznépessége a 2002-es népszámlálási adatok szerint 363 fő volt. Ebből 178 magyar, 150 román és 35 cigány etnikumú. Felekezeti összetétele a következő: 153 ortodox, 112 római katolikus, 60 református, 6 unitárius, 4 görög katolikus, 21 pünkösdista. A falu határa a 2002/2003-as országos mezőgazdasági felmérés adatai szerint 319,5 hektárból áll, amiből 215,3 hektár szántó; 11,19 hektár kerti terület; 28,27 hektár gyümölcsös és körülbelül 10–15 hektár szőlő. A fentebb jelzett években 73 szarvasmarhával, 23 lóval, 242 juhval, 336 sertéssel és 35 000 szárnyassal rendelkezett a település. Két üzlet és két kocsmá működik a faluban. Emellett fogtechnikusi rendelővel, valamint I–IV. osztályos román–magyar tagozattal működő általános iskolai oktatással is rendelkezik a település. Az ortodox egyházzal ellentétben, amelynek van papja és parókiája a településen, a magyar egyháznak (római katolikus és református) csupán leányegyházaik vannak a faluban.

2. Gazdasági élet a szocializmus idején

A kollektív gazdaság megalakulása előtt a települések lakói természetes gazdálkodást folytattak törpe- és kisbirtokokon. A kollektív gazdaságok megalakulása miatt a két faluban is bekövetkezett az a jelenség, amelyet a Homoród menti falvakban Oláh Sándor is megfigyelt, azaz, hogy a mezőgazdaság gépesítésében bekövetkezett műszaki változások egyik következménye a munkaerő-felesleg megjelenése volt.⁷ Az államosítást megelőzően a falvak lakosainak vagy nagyon kevés földje volt, vagy egyáltalán nem rendelkezett földdel. Abosfalván például korábban uradalmi béresekként, napszámosokként dolgoztak az emberek.

2.1. Kelementelke

Az államszocializmus idején az ipari termelésbe való integráció feltétele a mobilitási készség volt, ez alapvetően a *termelésbe frissen kikerült* fiatalabb generáció részéről jelentkezett. A nagyfokú ipari orientáció mellett a mezőgazdaság széles társadalmi rétegnek – a középkorú és az idős nemzedéknek – továbbra is elsődleges foglalkozást jelentett, sőt a naponta ingázók számára is mindvégig megmaradt kiegészítő erőforrásként.

A kollektív gazdaság idejét felidéző narratívák az első két évtizedet – az 1950-es, 1960-as éveket – a gazdasági stabilitás és jólét korszakaként tartják számon.⁸ Ebben az időben csatolták a falut közigazgatásilag Gyulakutához; a két település tagolatlan termelési egységként szerepelt. Ez az állapot a szőlőtermesztés terén jelentős hátránnyá jelentkezett Kelementelke számára: a frissen telepített és már termőre forduló nemes szőlőfajták borát arányosan osztották meg a két falu között, cserébe Gyulakutáról oltatlan (direkt termő), hibridfajok jóval gyengébb minőségű termését kapták. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a Kelementelkén agrármérnökként dolgozó M. J. vezetésével megkezdődtek a községközpontban is a szőlőtelepítési munkálatok az 1960-as évek derekán. Az intenzív állattenyésztés szorult helyzetbe került a kisméretű legelők miatt, az is megesett, hogy Szovátára kellett felhajtani a 250 darabra gyarapodott szarvasmarha-állományt egy-egy legeltetési idény erejéig.

A kollektívben dolgozó családok burgonyaszükségletét egyáltalán nem volt képes fedezni a helyi termés, amely a megemelt beadási kvótát is alig egyenlítette ki. A szükségleteket távoli vidékre irányuló munkamigráció során próbálták kielégíteni a helyiek.

2.2. Abosfalva

Abosfalván az államszocializmus idején a belső közösségi koherencia gyengének bizonyult, erős migráció indult be a környező városok felé, ahol a fiatalokat a megnyíló ipari termelőegységek foglalkoztatták. *„A nyolcvanas évek elején mindenki vette a sátorfáját, s ment”*, emlékeznek vissza az intenzív elvándorlási folyamatra. Habár az ingázási lehetőség könnyű volt, ezt egyesek inkább úgy használták ki, hogy *hazafele ingáztak*, életvezetésüket így mindinkább a városi életminta határozta meg. Az elvándorlás mértékére utal, hogy ennek iránya a falutól egészen távoli régiók felé is irányult, mint például a székelyföldi és a magyarországi városok. Abosfalva mára előregedett településsé vált, a falu lakói úgy tartják, hogy a település 70%-a elérte a nyugdíjas korhatárt.

3. A társas gazdaságok megalakulása

3.1. Az Aranykalász gazdatársulat megalakulása Kelementelkén

„A kezdeményező készséget a kollektív ideje alatt elvették az emberektől” – mondták a faluban.⁹ Ennek hatásaként is értelmezhető, hogy az 1990-es évek elején a faluközösség úgy döntött, hogy a hatékony gazdasági termelés érdekében nem osztják újra a földeket és a gyulakutai téesszel közös gépparkot sem magánosítják, hanem ugyanúgy megtartják a falu közös tulajdonában, ahogy a korábbi három évtizedben volt. A kezdeti tervzetet alapján az immár önmagának termelő gazdasági társulat nagyszabású beruházásokat tűzött ki célul, főleg az állattenyésztésen belül. Lehetőséget láttak volna például disznóhizlalda és tejcsarnok létrehozásában, ugyanígy megvalósíthatónak találták egy pékség létesítésének reményét is. A lelkesedést ez irányban csak fokozta az, hogy egyéb alternatíva az adott időszakban nem kínálkozott a település lakói számára. Ezért az 1991-ben *Aranykalász* néven megalakult társas gazdaságtól senki sem igényelte vissza földjét, hanem felétel nélkül a közös művelésbe bocsátotta.

Nem csupán a kollektív gazdaság infrastruktúrája maradt a régi, de a vezetői csoport is, lévén, hogy a kommunista nómenklaturista elit is átvészelte a rendszerváltást, átmentette vezető pozícióját és státusát a termelőegység keretein belül.

A falu első reakciója az „elárvult” kollektívvel szemben a felszámolási szándék volt, de egy hamarosan megtartott falugyűlésen teret hódított a néhány *„komolyabb”* gazda részéről indított *„ne verjük szét a kollektívet!”* felhívás. Sokan a gazdák közül sajnálták a termelésre hosszú évtizedek nehézségei

arán beállított gazdaság széthordását, ezért úgy vélték, továbbra is lehet jövője a társas rendszerű gazdálkodásnak. A termelési stratégia, az infrastruktúra és a vezetői elit így egy hivatalos névváltoztatással annyira észrevétlenül csúszott át a szocializmus és a kapitalizmus határvonalán, hogy az egykori aranykorzszakot idéző Aranykalász *gazdasági társaság* minőségben bejegyzett szövetkezetet jelenleg is „*kollektív*”-nek nevezik a faluban, funkcióban maradt vezetőjét a narratívák szintjén továbbra is „*kollektívelnök*”-nek titulálják.

Említettük fentebb, hogy a téesz átörökítése kezdetén a fellendítést megcélzó projekt része volt a falu teljes gazdaságát integráló erős társas gazdaság létrehozása, amely a gabona-, hús-, tej- és egyéb nyersanyagtermelésen kívül néhány késztermék előállítását is képes lenne elvégezni, mint például a helyben megtermelt búzából a faluban kenyeret sütni, vagy a hús- és tejtermeléssel piacra lépni. A faluval párhuzamosan végigvonuló déli lejtőkön megtermelt jó minőségű szőlőből nyert bor egy részét a faluturizmus kialakításának és fejlesztésének gondolatával egyetlen borpincébe szándékoztak gyűjteni, ahol hangulatos borkóstolásokon vehetnének részt az érdeklődők.

3.2. „*egy jobb vezetés kellett volna*” – Abosfalva a rendszerváltozás után

1991-ben a 18-as törvény révén Abosfalván is újraosztották a földeket. Az újraelosztást községi bizottság végezte, a falubeliek véleménye szerint a földosztáskor „*mocskos dolgok történtek*”. A földeket mindenki a régi helyén követelte vissza, így, leszámítva azokat a területeket, amelyeket időközben beépítettek, a korábbi tulajdonviszonyok szerint kerültek újból magántulajdonba az egyes parcellák. A régi birtokszerkezetet némileg módosította a 18-as törvény alkalmazása, amely előírta, hogy azok a személyek, akik legalább három évet dolgoztak a kollektív gazdaságban, 50 ár földterületre jogosultak. Mivel Abosfalván jó néhány személy jogosult volt erre, jelentős területeket kellett újra felosztani. Ezeket a földdarabokat az úgynevezett *községi földekből* mérték ki, amelyeket az államosítás előtt a község az apaállatok tenyésztésére tartott fenn (bikák, mének). A mesterséges megtermékenyítés gyakorlatának elterjedése révén a rendszerváltozás után szükségtelessé vált a községi földek fenntartása. Az államszocializmus alatt telepített szőlősök legnagyobb részét felszámolták.

Közvetlenül a rendszerváltozás után a falu szakképesítéssel rendelkező néhány fiatalja magyarországi munkamigrációt folytatott. Volt, aki Németországban vállalt időszakos munkát. Jelenleg Olaszország és Spanyolország a kilépési gyakorlat célállamai. 2004-ben például öt fiatal vállalt munkát Olaszországban és négy Spanyolországban. Ezek többsége ki is telepedett.

Azok, akik hazatértek, a külföldön szerzett tőkéjükkel sem „*tudtak sokat felmutatni*”, presztízsjavak vásárlására fordították, de nem szereltek fel gazdaságokat, és nem is fektettek be vállalkozásokba.

A földek kimérése után az egész községben, így Abosfalván is, társas gazdaságot alapítottak 1993-ban. A közösségi gazdálkodás székelyföldi tapasztalatait elemezve Tóth László megállapította, hogy Székelyföld gazdatársadalma nem szabadon, a pro és kontra érvek józan mérlegelése alapján döntött az egyéni vagy közösségi gazdálkodás módjáról, hanem egy gazdasági és politikai káosz kényszere közepette választotta azt, ami éppen elérhető és megvalósítható volt számára.¹⁰ Abosfalván ehhez hasonlóan a társas gazdaság megalakulása az egyéb alternatívák kis száma mellett következett be. A településen a többség ellenezte a közös vagyon elosztását vagy árverezésre bocsátását. A szövetkezetek épületeit, gépi felszereléseit, állatait nem árverezték el, és nem is osztották ki a település lakói között, mint ahogy az más Kis-Küküllő menti településeken történt, hanem a társas gazdaságba örökítették át.

Községi szinten társas gazdaság alakult Mikefalván, Désfalván (kettő) és Abosfalván. Az abosfalvi társas gazdaság a désfalvi gép- és traktorállomástól vásárolt gépeket. A *társas* vezetősége brigádosból, könyvelőből, gazdasági képviselőből és elnökből állt. Kezdetben mindhárom etnikum tagjai földterületeik függvényében beiratkoztak a társasba. Az elnöki tisztséget egy agrármérnök töltötte be.

1995-ben a társas gazdálkodási forma megszűnt.¹¹ A falu lakói szerint a vezetőség nem számolt el, a társas gazdaság vagyonát elkótyavetyélték és egymás között elosztották. A társas gazdaság felbomlását jelentős mértékben elősegítette a régióban 1995-re tetőződött mikrogazdasági válság. 1995-ben ugyanis a régióban rendkívül magasra ugrott a munkanélküliek száma. Ez azt eredményezte, hogy a háztartások nagy részéből „kiesett” egy állandó állami fizetés, az emberek nem tudták megfizetni a társas gazdaság munkadíjait. Emellett a háztartások legnagyobb része a megélhetés szempontjából alternatíva nélkül maradt. Habár ez esetben nem beszélhetünk visszaparasztosodásról, sok család rákényszerült, hogy önálló kisüzemi gazdaságra rendezkedjen be. Elmondták, hogy annak ellenére, hogy 1995-ig szinte egyáltalán nem volt meg nem művelt terület, a társas gazdaságból való kilépésük után többet „*kihúznak*” a mezőgazdaságból, ám a befektetett munka mértéke is jóval nagyobb. Mindemellett a társashoz való ambivalens viszonyulás figyelhető meg. Beszélgetéseink során többször is elmondták, hogy „*jó lett volna a társas, hogyha egy jobb vezetőség lett volna!*” A társas önfelszámolója között belső, konfliktuskonstituáló tényezőket, valamint makrogazdasági faktorokat is említene. Egyrészt a falubeliek szerint a vezetőség „*nem úgy számolt el, ahogy kellett*

volna”, „nem annyit fizettek, amennyit kellett volna”, másfelől nem végeztek becsületes munkát. Sz. A. családja például azután lépett ki a társasból, miután 70 ár búzára kifizették a társasnak a munkálatokat, ahonnan azonban erre a területre 230 kiló búzát kaptak csupán.

A közös gazdálkodási formából csupán 10 háztartás maradt ki, azok, amelyek az átlagosnál több földdel, nagyobb tőkével vagy munkaerő-felesleggel rendelkeztek. Ezek a háztartások kistermelői gazdasági termelésre rendezkedtek be, a gazdaságok géppel való felszerelése viszont hiányos maradt. Ez azt jelenti, hogy a felbomló gép- és traktorállomások árverésein használt traktort és a hozzá való legszükségesebb gépeket (például eke, társ-csa, vetőgép, utánfutó) vásárolták meg csupán. A használt traktorok rossz műszaki állapota, a gazdaságok hiányos gépi felszereltsége nem tette lehetővé a terményspecializációt, habár a város viszonylagos közelsége a piacozás lehetőségét hordozta magában. Ez a 10 család a kollektív gazdaság felbomlásakor részt követelt a közös vagyonból: *„Aki végleg kiállt a társasból, aki nem akart társas tag lenni, az hazavitte. Aki társas tag maradt, az nem akarta elvinni, mert, ugyé, gondolta, hogy maradjon meg a társasnak. A végén már el akarták volna vinni, de ugyé, már nem volt mit!”*

Abosfalván egyetlen háztartás sem élt a banki kölcsön lehetőségével, ahogy az infláció gazdasági szerepéből sem profitált egyetlen család sem (ellentétben például a közeli Héderfájával vagy Gálfalvával).¹² A gépek megszerzését nehezítette az a tény, hogy a faluban nem volt gép- és traktorállomás az államszocializmus idején, a szocialista tervgazdálkodás merev, központosító agrárpolitikája révén ez ugyanis a műüttől félreeső, kedvezőtlenebb helyzetű, de nagyobb számú román etnikummal rendelkező Désfalván alakult meg.

4. Aktuális társadalmi és gazdasági folyamatok

4.1. „csak tartsuk a zsákot, mikor osszák” – A társas aktuális helyzete Kelemenfelkén

Bár a lokális társadalom egyre szélesedő rétegének rendül meg a bizalma a társas vezetőségében, a közös gazdálkodás kézenfekvő előnyeit senki sem firtatja. Az idős generáció rémüldözve gondol arra az eshetőségre, hogy földjeiket a magángazdaság keretei között, önerőből kell, hogy megműveljék. Hiányzik az a gépesített mezőgazdasági felszerelés, amellyel a falu gazdálkodói kényelmesen megművelhetnék saját területeiket, a szántás, vetés a társas keretein kívül túl sokba kerülne. Ilyen célra alkalmazható igásló a fa-

luban mindössze 7 van, a társas tulajdonában 5. A falu 225 háztartásában magángazdáknál 3 traktor van, amelyek közül csak 1 rendelkezik a földműveléshez szükséges járulékos gépekkel. A társas gazdaság által megmunkált 389 hektáron a gépi munkák java részét azzal a 2 traktorral végzik, amelyeket a kommunizmus alatt kapott a helyi termelőszövetkezet.¹³

Ami a termelést illeti, mindenki a saját földjének megfelelő méretű terület terméséből részesül a társas által, természetesen a munkálatokért felszámolt illeték befizetése után. A föld alapvetően közös használatban van, úgymond a társas tulajdona, de mindenki számon tartja a saját birtokát. Kollektív művelésben lehetőség adódik kiterjedtebb területek megművelésére, amely így sokkal jövedelmezőbb, mintha mindenkinek külön dolgoznák meg kis parcellákban a földjét. Ki-ki a beadott birtoknagyság és a kidolgozott szabályok függvényében részesül meghatározott méretű, gabonával bevetett parcellákból. A közös határ földjének előkészítését, bevetését megszabott pénzfizetség fejében – mindenképpen előnyös áron – a társas végzi. Ezután mindenki számára a magánbirtokának megfelelő területnagyságot mér ki művelés céljára. Mióta a meredekebb domboldalakat nem művelik, az ott földet birtokló gazdák és egyben a társas veszteségét egységesen úgy osztják meg, hogy mindenkinek valamivel kisebb területet számítanak be. Ez a veszteség átlagosan több mint 30 százalékos, egy 50 ár nagyságú területre körülbelül 15 ár, függetlenül attól, hogy az illető gazdának a legjobban termő tagban van-e az 50 ár földje vagy silányabb részen. Ez azt jelenti, hogy a gazda csak 35 ár földből kaphat bizonyos mennyiségű kukorica- és répaföldet megmunkálásra, mondjuk 15 árat, a fennmaradó 20 árra szalmagabonát számolnak.

A szalmagabona előnye, hogy nem kell megkapálni, a gyomirtózást a társas végzi, *„arrafelé se kell menni, csak tartsuk a zsákot, mikor osszák”*. A kimért kukorica- és répaföldeket a gazdáknak kell megművelniük, a termés teljes egészében az övék marad. A búza, árpa aratását a régi télesztől örökölt kombájnnal végzi a termelőszövetkezet, közös raktárba szállítják a termést, amit majd részarányos osztás követ.

Betakarításkor szalmagabona esetén az össztermés mennyiségének függvényében állapítják meg a részesedési kulcsot a növényfajták és a magánterületek nagysága szerint. Egy 1 hektárral rendelkező kéttagú nyugdíjas család esetében a helyzet konkrétan így néz ki: *„20 ári szalmagabona van, amibe benne van az árpa és a búza. Arra örökkéig így már szeptember végén, október elején már kérik a vetésre a pénzt, s a szántásra. A tavaly is fizettem 1 hektárra 990 000 lej, s most mikor vettem ki az árpát, az a 7 ár árpa, ami nekem van íratva – nem várhatom, hogy ki tudja mennyit kapjak –, valami 190*

kilót kaptam, azért fizettem 69 000 lejt a tavalyelőtt.” Egy másik példa: az 1958-tól 1990-ig a kollektív gazdaság volt agrármérnöke, M. J. földbirtoka a 18 ár kertet kivéve mindössze 50 ár, amely a társas gazdaság része. Ebből 15 ár kukoricaföld, amelyet felesége vagy cigány napszámosok dolgoznak meg, a fennmaradó 35 árra búzát és árpát kapnak. A megfelelő munkadíj befizetése, a napszámosok munkája és a saját munka eredményeként megtermett gabona kielégíti a családi szükségleteket (sertést vagy szarvasmarhát nem, de hozzávetőleg 80 darab szárnyast tartanak).

A szőlő művelésébe a társas úgy kapcsolódik be, hogy a szőlészeti szakirányultságú vezetője tudását a közösség javára bocsátja: ő állapítja meg a növényvédő permetezés legalkalmasabb időpontját és a vegyszer típusát. A permetlevet a társas gazdaságnál állítják össze egységesen, traktor vontatta ciszternával szállítják a szőlőbe, ahol mindenkinek a parcellája függvényében osztják ki a megfelelő mennyiséget, amit mindenki maga permetez a tulajdonában lévő szőlőtőkékre. A vegyszerért mennyiségenként előre meghatározott árat fizetnek a gazdák.

A mezőgazdasági termelésen kívül a társas nemrégiben településgondozási feladatot is felvállalt: megszervezte a háztartásokból származó szemét kéthetenkénti összegyűjtését és elszállítását. Korábban a hulladékot a gazdaságok a határ öt különböző pontjára üritették le mindenféle szabályozás nélkül (és természetesen illegálisan), jelenleg a Kis-Küküllő egyik holtágába fuvarozzák, de továbbra is hatósági engedély nélkül. Az akció előnye, hogy a házaktól elviszik, és egyetlen közös szeméttelre kerül a hulladék.

Mára már sokak számára egyértelművé vált, hogy a termelőszövetkezet csupán önfenntartó, ha éppen nem veszteséges vállalkozás. A közös gazdaság a mintegy másfél évtizedes fennállása óta nem tudta fejleszteni gépállományát, *„még egy fejtőgépet sem vettek”*, a múlt rendszerből örökölt, azóta igencsak amortizálódott infrastruktúrával dolgoznak, nincs tőke a fejlesztéshez. Az *„évről évre helybe topogás, hátrafelé kanyarodás”* ellenére a gazdáknak még így is megéri, mivel sokan nem tudnák megművelni a birtokukat, főként azok a családok nem, ahol nincs fiatal munkaerő.

1991-ben a társas több mint 200 darab szarvasmarhával rendelkezett, ez a szám mára 103-ra csökkent. A falu határában elterülő több mint 200 hektár kiterjedésű legelőn ez az állomány és a falu magángazdaságaiban teyényszített további 69 szarvasmarha igen kényelmesen megfér.

A szántóföldekhez hasonlóan a szőlősök egy része is a közös művelésnek van alávetve. A kezdeti elképzeléshez igazodva – a megghiúsult egyéb beruházásoktól eltérően – a Simén-palota pincéjében újabban borpince működik, azzal a közel száz hordóval, amit a kollektivizáláskor vettek el a gaz-

dáktól, és amelyeket a szocializmus ideje alatt évről évre mindig feltöltöttek. A faluközösség egyik tagja rosszállóan jegyezte meg, hogy nem véletlenül volt itt a kollektív gazdaság irodája: „*a volt kollektív gazdaság irodája volt, nemhiába a borpince is ott volt.*” Létrejötté azonban nem a közös gazdálkodásnak tulajdonítható, bár a gazdák hajlandóak lettek volna bizonyos mennyiségű összeadott szőlőt közösen kiperéselni, és közös bort készíteni.

4.2. Vállalkozások

A rendszerváltozás után a falu társadalmi-gazdasági struktúrája az állami munkahelyeken és a mezőgazdasági termelésből élők mellett újabb kategóriával bővült: a magánvállalkozók szűk csoportjával. Jelenleg a mezőgazdasági termelés terményhaszná mellett a családi vállalkozások jelentik Keleментelkén a legjelentősebb tőkeforgalommal járó húzóágazatot. A századelő orosz közgazdásza, A. V. Csajanov tisztázta, hogy a családi gazdaság más logikával működik, mint a gazdasági vállalkozás, azaz elsősorban nem piacorientált.¹⁴ A falu négy üzlete és két kocsmája mellett 4–5 olyan családi vállalkozás is működik, amely elsősorban saját termelésből származó termékeket árul (fonott díszek, halotti koszorúk), de némelyik külső forrásból eredő kiegészítőket és termékeket is forgalmaz (pl. korondi kerámiát). A településen ezek a bejegyzett vállalkozások azok, amelyek késztermék mellett szolgáltatásokkal is jelentkeznek a lokális és a környékbeli munkapiacra (a koszorúkötés mellett kőművesmunkát is vállalnak).

A kereskedelmitől eltérő jellegű családi vállalkozások gyakran komplex jellegűek, különböző termelési ágazatokban kínálnak szolgáltatásokat. A családi életstratégia a vállalkozás folyamatos fenntartása és fejlesztése mellett a több lábon álló gazdálkodást részesíti előnyben. Ebből a szempontból kérdéses őket vállalkozóknak tekintetni, megemlítendő, hogy ők maguk sem tartják magukat vállalkozóknak.

A társasba adott földek gazdasági hasznára a család a vállalkozás beindítása után továbbra is számot tart, mert ezáltal halmozhatja fel, illetve egészítheti ki az ebből eredő pénzbeli jövedelmet ahelyett, hogy gabonára költené. Ezek a gazdaságok nagyfokú önellátásra rendezkedtek be, az élelmezés teljes körű háztáji megoldására törekednek a profit minél nagyobb arányú megtakarítása érdekében. Ez esetünkben azt jelenti, hogy a gabona, zöldség, hús, tej, tojás megtermelése mellett bizonyos fokig ezekből elő is állítanak saját szükségletre élelmezési cikkeket: a megtermelt búzából ott-hon sütnék kenyeret, a tenyésztett állatok húsból különféle készítményeket (például szalámi) állítanak elő, zöldséget, gyümölcsöt konzerválnak.

Ha elfogadjuk Szilágyi Miklós állásfoglalását¹⁵ a gazdálkodói és vállalkozói magatartások összeegyeztethetlenségére vonatkozóan, akkor a kelementelki vállalkozók esete kivételesnek, a kétfajta mentalitás együttes megléte anakronizmusnak minősül.¹⁶ Az erdélyi, agrárjellegű kis- és középvállalkozások hátterét megfigyelve az önellátásra törekvés tendenciája mondható dominánsnak. Ennek okai a mezőgazdaság és a háztartások felszerelési hiányosságában, a specializáció hiányában, a családi gazdaságok tőkenélküliségében, valamint az állami szubvenció-rendszer és a támogatási gyakorlat fejletlenségében fedezhetők fel.

A nagyfokú gazdaságosságra törekvés a sajátos mentalitás mellett annak a gazdasági helyzetnek is tulajdonítható, hogy ezek a családok vállalkozásait önerőből építették fel, amihez induló tőke is úgyszólván minimális kellett, és sikerességéhez nagyban hozzájárult a család lecsökkentett luxus-igénye, fokozott tartalékoló és felhalmozó hajlama.

A kelementelki kisvállalkozások hátterét és arculatát két konkrét családi példán fogjuk érzékeltetni.

4.2.1. R.-ék vállalkozása

1995-ben a családfő családi kisvállalkozást jegyeztetett be a saját és két nagykorú fia nevére, amelynek keretében kőműves munkák elvégzését (a falazástól a padlócsempe lerakásáig mindent) és koszorúköttést vállalnak.

R.-ék már a kommunizmus ideje alatt több lábon álló termelési stratégiát kipróbáltak, a kistermelői szférából terményeikkel ügyeskedés révén próbáltak jövedelemhez jutni. A család mindkét felnőtt tagja állami munkahelyen dolgozott. Az asszony már az 1980-as évek elején kézimunkázással juttatta a családot többletbevételhez, munkaidején kívül pulóvert, zoknit kötött éjszakánként, a kész árut egyik ismerőse Segesváron adta el. Az ebből származó „fekete” jövedelem a városon megvásárolt anyag árának kétszerese volt: 150 lej fordított az anyag vásárlására, 150 lej kapott tiszta nyereségként egyetlen hét alatt. Ezzel a munkával igyekezett még egy fél fizetést kihozni. Az 1990-es évek elején az asszony munkahely nélkül maradt. Erre az időszakra jellemző a sokfelé ágazó útkeresés a gazdasági helyzet stabilizálására és fellendítésére: az asszony a gyermeknevelés mellett két-három évig üvegházát (fóliát) működtetett, a megtermelt zöldséget a szomszédos Balavásár heti piacán értékesítette. Ettől az időszaktól kezdve folyamatos a nagyobb tételben történő állattartás mint kiegészítő jövedelemforrás: máig (2004) évente 18–20 sertést tartanak, amit a piacgazdasági árak ingadozása közepette belátásuk szerint a vásárokon adnak el. A családfő a közelmúltig megtartotta állami munkahelyét Marosvásárhelyen, amikor korai nyugdíja-

zását kérte, hogy a saját vállalkozásának szentelhesse idejét. Az asszony kizárólagos tiszte az élelmezés minél kevesebb pénzből való előállítására: ott-hon kenyeret süt, tartalékol télire a zöldségekből, ugyanakkor havi nagybevásárlásokat tesz a városi nagyáruházakban.

A vállalkozás sikerességének helyi akadályai társadalmi-konkurális jelentőségűek. *„Sajnos – hogy mondjam meg – annyi az egész gond itten, hogy nagyon sokan vannak, egy engedélyük nincsen, mennek, vállalták, hogy milyen nagy szakemberek, semmi iskolájuk nincsen, nem értenek semmihez sem, vállalták, s persze az az illető, akinek dolgoznak, hű be olcsón dolgoznak, s megcsinálják. Utána pedig néz szíjjel a lakásban, hogy nincsen semmi jól. A pénzt kiadja, me’ hát kiadja, mert olcsóbban, s akkor meg sokszor jönnek, hogy hát ez nem jó, az nem jó, s akkor valakinek javítani a munkáját, az nem megoldás. S akkor azt mondja, hogy hát ő nem nézte meg, hogy kit fogadott, s kinek adta oda a munkát. S nagyon sokan vannak. Itt az egész baj. Me’ nagyon sok van. S akinek van egy engedélye, fizeti az adót, meg mittudomisen mi, az meg hát mert drágán dolgozik. Nem hogy drágán dolgozik, de mikor kell egy adót fizessen, szakmájába van már 36 éve, nem úgy dolgozik, mint egy, aki van tíz éve a munka mezején, s nem tudja, hogy hol kezdi s hol végzi, vagy dolgozott itt is, dolgozott ott is, itt is elloptam valami szakmát, túl is elloptam, s az egészből nem tudok semmit se. Ennyi az egész gond, hogy most már itt nálunk ez van.”*

4.3. Újabb tendenciák Abosfalván

A gazdaságok gépi felszerelésébe azok a családok fektettek be, amelyek a legnagyobb földterületekkel rendelkeztek, emellett a családban van fiatal munkaerő, vagy *„akik ideibe megfogták az életet”*, azaz a korábbi rendszerben mind állami alkalmazottak voltak, illetve volt merszük tőkéjüket gyorsan aktivizálni. Ezeket a gazdaságokat működtető gazdák általában a középkor, illetve fiatalabb korosztályhoz tartoznak. A sikeres gazdaságépítés mellett említik annak a jelentőségét, hogy milyen mértékben kapott egy-egy fiatal gazda segítséget a családja részéről. A falu értékrendje szerint a szülőknek az utódokhoz való viszonyulása a teljes mértékű segítségnyújtás kell, hogy legyen, *„a szülők egészen a sírig nem hagyják a gyermekeket”*. A testvérek, rokonok közötti gazdasági együttműködés nem jellemző, a kapcsolattartás a rituális alkalmak révén történik.

A település jelenleg 7 kisebb-nagyobb traktorral rendelkezik, ezeknek egyike sem teljesen új, a felbomló állami gép- és traktorállományokból vásárolták meg őket. Legtöbbjük hiányosan van gépileg felszerelve. A helybeliek véleménye szerint ennyi traktor elegendő a falu megművelésre kerülő terüle-

ládi házhoz közeli területeken hozták létre fóliás kertészetüket. Többnyire a társas gazdaság megszűnése után kezdtek intenzívebben piacra termelni, ám annak előtte is piacon értékesítették alkalmanként a terményfelesleget. Jelenlegi célpiacaikat Dicsőszentmárton és Marosvásárhely képezik.

A település mezőgazdasági termelésre hasznosított összterületének (kb. 300 hektár) mintegy fele parlagon fekszik. Azok a családok, ahol pénz és munkaerő hiányában nem művelik meg a földeket, igyekeznek bérbe adni azokat. Számuk egyre inkább növekszik, sok esetben előregedett vagy csonka családokról van szó. A parlagon maradt összterület nagyságát növelte az is, hogy a korábban elvándorolt abosfalviak parcelláit a társas megszűnésével nem volt aki megdolgozza.

Az abosfalviak szerint a gazdasági előmenetel egyetlen lehetséges alternatívája a munkához való viszonyulása az egyes gazdaságoknak. *„Aki többet dolgozik, az gazdagabb”* – mondta egyik adatközlőnk. A lokális közösség tagjai azt tartják, hogy Abosfalván *„az viszi jobban, akinek több pénze van”*. *„Az erejétől függően, hogy milyen erős, mennyit tud dógazni. A pénz pedig attól függ, hogy kinek mennyi ereje van, mennyit tudjan dogazni, hogy több pénzforráshoz jussan.”*

A faluban a jelenlegi legfontosabb bevételi forrás a szarvasmarhatartásból származó tejpénz és a bikaborjútartás. Az utóbbiakat többnyire magánkézben lévő húsfeldolgozó vállalatoknak, vágóhidaknak adják el. 2004-ben a krumplitermelés bizonyult jövedelmező ágazatnak. Egyetlen család sem specializálódott sertésenyésztésre, többnyire minden család egy-két disznót tart, amely a család önfenntartásának évi struktúrájában kiemelt szerephez jut. A legtöbb sertés egyetlen gazdaságban nem több mint négy-öt, ami azt jelenti, hogy eladásra is legfennebb kettőt-hármat tartanak ezek a gazdaságok.

Abosfalván egyetlen család sem specializálódott kisfarmi állattenyésztésre: amíg a községközpontban van olyan gazdaság, amelyikben 15-16 szarvasmarhát is tenyésztenek, addig az általunk vizsgált településen a legtöbb szarvasmarha, amelyeket egyetlen gazdaságban tenyésztenek, nem több, mint öt darab. K. L. például az öt szarvasmarhája mellett is csupán néhány növendékmarhát tart. Sz. M., aki feleségével együtt elvállalta a csarnokosi feladatkört, büszke a négy darab holstein tehenére. Elmondta, hogy amikor a tehenei a csordából hazafelé tartanak, az emberek a nagytőgyű tehének láttán azt szokták mondogatni, hogy *„megy hazafelé a tejgyár!”* Sokatmondó, hogy a faluban például egyetlen fejőgép sem található.

1993-tól 1995-ig a közeli városokban felszámolódtak a nagy létszámú falusi munkásréteget foglalkoztató gyárak, mint például a bútorgyár, a karbid- és foszfátgyár (a dicsőszentmártoni vegyi kombinát). A település lakói úgy

gondolják, hogy a termelés mennyisége szempontjából 1990-től 1996-ig nagyobb teljesítményt ért el a falu, a megművelés minősége és az ebből származó jövedelem mennyiségét tekintve 1996 után *„jobban ment a falunak”*. 1996 után a gazdaságoknak a magukra utaltsága megkövetelte, hogy modernizálják eszközfelszerelésüket az önellátás érdekében. Ennek eredményeként az 1996-ot követő években a településen, más falvakhoz viszonyítva, később történt meg a gazdaságok eszközkészletének a felszerelése. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy a mezőgazdasági gépeket nagyobb tőkeáfordítással szerezhették meg más, korábban gazdasági építkezésbe fogó településekhez képest, amelyek gyors eszközfelszerelésének valódi költségeit az infláció, mint a váltás utáni egyik legfontosabb gazdasági tényező, jelentős mértékben csökkentette. Ez más falvakhoz viszonyítva, mint a mezőgazdasági specializációban sikeresnek mondható Gálfalva és kisebb mértékben Héderfája, jelentős hátrányhelyzetet jelentett a régiós piacok ellenőrzése szempontjából.¹⁹ 1996 után egész Romániában megnöttek a mezőgazdasági munkálatok költségei, amelyet főként az üzemanyag és a vetőmag megugrott árai okoztak. A régióban 1995-re lezárult gép- és traktorállomások reprivatizációja, valamint a felbomlott állami vállalatok korábbi fekete üzemanyag-kereskedelme nem jelentett további anyagi könnyebbséget a kistérség számára.

A lokális közösség lakói úgy tartják, hogy *„Abosfalván mindenkinek van egy kicsi”*, s habár meglehetősen alacsony fokon tudják igényeiket kielégíteni, mivel nincs állandó pénzforrás és kevés a kollektívnyugdíj (2004-ben 1 000 000 lej körül mozog átlagban ennek értéke), az *„abosfalviak nem hagyják magukat”*. Valamelyes segítséget jelentenek az alkalmi piacozás lehetőségei azok számára, *„akiknek van egy kicsi plussza.”*

Az általános állami szubvenciók közül csak kevéssel élnek Abosfalván, a gazdaságok hiányos gépi felszereltsége miatt még a kistraktorral rendelkezőknek nyújtott viszonylagosan jelentős üzemanyag-támogatással is csak néhányan élhettek a hagyományos gazdálkodást folytató falubeliek közül. A nagyrészt kollektívnyugdíjból élő előregedett családok a szarvasmarhatartásból származó tejpénzből egészítik ki jövedelmüket, *„a legjobb pénzforrás a tehény”*, állítják. Más családok jelentősebb bevételeket a 2004-ben jónak bizonyuló burgonyatermés piacon való eladásából szereztek. A német tejfelvevő cég által működtetett tejesarnok áraival nincsenek megelégedve, ám a tejfelvevő cégek között nincs konkurencia, a faluban működő konkurens cég éppen az idén nyáron számolta fel abosfalvi tejfelvevő kirendeltségét, mivel a faluban csökkent a tejtermelés. Általános az *„ennyit adnak, így kell adjuk”* rezignált viszonyulás a kialakult helyzethez. Emellett úgy tartják, hogy *„a mezőgazdaság elsősorban rizikó”*.

A mezőgazdasághoz való kötődés egy kisebb csoportnál jelent anyagi forráslehetőséget, a lokális közösség tagjainak legnagyobb része önellátásra berendezkedő hagyományos gazdálkodást folytat. Erre az állati erővel való földművelés és a modern technikai eszközök szinte teljes hiánya a jellemző. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy a viszonylag modern talajművelésre berendezkedett falvaktól eltérően nagyobb számban tenyésztenek például lovakat.

Általános problémaként érzékelik a szakmai tanácsadás hiányát. „*Nincs szakember, aki irányítson!*” – szokták mondogatni. A közeli sikeres gazdasági építkezést megvalósított Vámosgálfalvát kíváncsi összehasonlítási alapként szokták emlegetni. Vámosgálfalván a gazdaszövetség felvilágosító előadásokat tartott a hatékonyabb gazdálkodás érdekében, amelyen néhány abosfalvi gazda is részt vett. Vámosgálfalva gazdasági prosperitását a település gyarapodó lélekszámával szokták magyarázni. Úgy tartják, hogy „*Gálfalván marad a kapuban is, marad ki dógazzan is!*”

1990 után nem történt elvándorlás a településről, mivel „*már nem vót, aki elmenjen*”, azaz a falu jelentős mértékben elöregedetté vált. Azt tartják, hogy a „*románság együtt öregedik a magyarsággal*”. Úgy tűnik, hogy a település esetében az elöregedés maga után vonja az elszegényedést is. A családi gazdaságok jelentős része alacsony jövedelmét jórészt az elvándorolt utódok életvezetési stratégiájába építi be.

5. „*A paraszt annyit dolgozik, mint a marha!*” – Morális ökonómia és paraszti munkaetika

A romániai társadalomban érzékelhető visszaparasztosodás²⁰ gazdasági szerkezetekben, életstratégiákban és termelési technológiákban megnyilvánuló jelenségét vizsgálva apróbb fenntartásokkal elfogadjuk azt a Kelementelkén elhangzott határozott álláspontot, mely szerint a paraszti létformából „*ez a falu ki sem mászott, nem kell visszaparasztosodjon*”. Ez az állapot a közösséget értékelő narratívákból úgy bukkan elő, hogy a falu munkához való viszonyának szorossága, főleg a mezőgazdaság iránti elhivatottsága hangsúlyozódik: „*Kelementelkét nagyon szorgalmas nép lakja.*” A közösség gazdasági helyzetének meghatározója „*a munkaerő, azon áll minden, ki hogyan áll a munka mellé, hogyan részesedik a munkából*”. Tapasztalataink szerint ez alapelveként tételeződik.

A mezőgazdaságból élők végletesen beidegződött, önmagukkal szemben is támasztott elvárása az, hogy a napot reggeltől estig keményen végigdolgozzák, függetlenül munkájuk meghatározható gazdasági hasznától vagy

éppen eredménytelenségétől. A tradicionális társadalomban az egyén a paraszti munkaetikát a szocializáció során mintegy kulturális örökségként építi magába, mint ahogyan megtanulja az alapvető társadalmi normákat és a közösségekben való tájékozódást. A gazdák társadalmába való teljes jogú integrációt az örökölt gazdaság és a bevált, hagyományos termelési eljárások erkölcsi alapú felfogása, azaz a munka becsületként és egyben identitásként való értelmezése teszi lehetővé.

A saját és családi szükségletek kielégítését minél szélesebb körben lefedő gazdálkodást folytató gazdákra nem jellemző a piacorientált gazdasági magatartás.²¹ A nyugati mintájú, újító jellegű, különböző termények előállítására specializált gazdaság beállítása szaktudás és megfelelő felszerelés hiányában megvalósíthatatlan marad. A mezőgazdasági szférában például ahelyett, hogy az egyszerűbb, géppel végzett termelési eljárásokat részesítenék előnyben, azt tapasztaljuk, hogy a kiadások elkerülése végett ezeket a munkákat is inkább kézi szerszámokkal, napszámosok munkaerejének igénybevételével végzik (például kaszálás, kapálás). Egy hirtelen megfuttatott kalkuláció rámutat, hogy a munkára fordított energia, idő, a napszámosok bére, a több személy étkeztetési költségei számottevőbbek a gépi megmunkálás bérénel. A hagyományos eljárás alkalmazásának magyarázata a helyiek szerint az, hogy „*a paraszt nem kalkulál*”. Egy kelementelki szerint a faluban a gazdák 95%-a nem kalkulál, saját munkaerejét és a munkára fordított időt nem veszi számításba, azaz teljességgel hiányzik az előre tervező racionalitás. A változás lehetőségét egyelőre még mindig a hagyomány és az azt ellenőrző közvélemény tartja kordában, ennek pedig a kiút lehetőségeit felismerő kritikus falusi gazda is egyelőre fejet hajt: „*A paraszt annyit dolgozik, mint a marha... mint a marha. Nem nézi, hogy értelmetlen, csak dolgozik. Most például a szőlővel: egy szem sincs, mégis permetezünk, kapálunk elsőre, másodikra. Délután én is menyek lágy szemre kapálni. Nemhogy lágy szem, még kemény sincs!*” A munka mint életforma elfogadása, a kíméletesebb munkastratégia elutasítása a lebénuult, tolókokcsiba kényszerült B. J. vallomásából így bontakozik ki: „*Paraszt szülők, mezőgazdasági szülők gyermeke voltam, szerettem a mezőgazdaságot, azt végeztem, belevetettem magamot, nem kíméltem a munkától... itt mentem tönkre!*”

Noha a lakosság legnagyobb része a megfeszített munkastratégiát követi, a falu gazdaságára általában az *önellátó - tartalékoló* és az *önellátó - vegetáló* gazdálkodásmód és életvitel jellemző.²² Az egyes családok birtokában lévő kevés föld, a társas rendszerben végzett művelés és a többnyire hagyományos módon végzett munka nem teszi lehetővé nagyobb készletek tartálékolását, mert az év alatt megtermelt javak a család szükségleteinek megfelleltetve éppen csak kielégítik azokat.

Él a faluban kb. 7–8 család a magyarok közül, akik „*nagyon szegények, mert nem dolgoznak, isznak*”. Az ilyen családok jövedelmének felaprózódását a magas gyereklétszám is tetézi. Állapotuk instabilitását a munkával szemben tanúsított elutasító viszonynak tulajdonítják a falubeliek. A teljességgel elutasított vagy be nem tartott paraszti munkaetika társadalmilag meghatározott erkölcsi normaszegéssel, ennek okán a közvélemény negatív megítélésével párosul: „*volt egy gyengeségük, hajlottak az iszákosságra*”. Ezek a családok általában valamikori „*rendes*”²³ gazdák leszármazottai, de a nevelés felületességének tulajdoníthatóan vagy a munkakörülmények miatt lezüllöttek, és a kiút lehetőségét vagy nem keresik, vagy már beletörődtek áldatlan helyzetükbe. Akad 2–3 olyan idegen, beköltözött „*gyenge*” család is, amely városi lakását egy olcsóbb falusi házra cserélte fel, a megmaradt pénzből egy ideig kényelmesen megélt, majd tagjai az életkörülmények minimálisra csökkentésével magukba zárkózva tengődnek.

6. Kulturális élet – jövőkép

Az egykor Simén Györgytől térítésmentesen elrekvirált ingatlan a kollektívirodák és a gabonaraktár feloszlata után *Kelementelkén* kultúrotthonként működik. Az óvodában, iskolában betanult szindarabokat 1990 után itt adták elő a fiatalok. Az évente megrendezett szüreti báloknak is ez az épület adott otthont. Az épületben az 1990-es évek közepén diszkóterem működött. Jelenleg felújítás alatt áll, használhatatlan, de egyre ritkábbak a kulturális rendezvények. Az évente több alkalommal megszervezett bálók elmaradtak, ugyanígy a gyerekek műsoros előadásai is. R. I. egykori néptanító ezt az állapotot az idegen tanerő²⁴ és a fiatalok érdektelenségének tulajdonítja: „*a palota kultúrotthonként működik, már amilyen kultúrát tud a mai fiatalság és a tanügyi káderek kifejteni*”. Ezzel szemben az 1960-as években fúvószenekar, énekkar működött, versenyekre, rendezvényekre jártak. A fiatalság közönyösségét az anyagi gondok okozzák, sokan közülük a határon túl próbálnak megoldást keresni: „*amelyik arra való, az külföldre, amelyik nem arra való, az szegén itthon nyomorékoskodik*.”

A kulturális élet fellendítését a néhány éve megalakult Simén György – Bem József Kulturális Egyesület szándékozott felvállalni. Az egyesület 34 bejegyzett taggal működik, munkássága nagyon redukált, az évenkénti Petőfi-megemlékezés megszervezésében ki is merül a tevékenysége. Ily módon csupán reprezentációs funkciót lát el, „*van is egyesület, meg nincs is*”, a kifejele megmutatható identitás szimbolikus komponense. A nőszövetségre

ugyanaz a hibernáló állapot jellemző, névileg fennáll, működése, tevékenysége szempontjából ez a szervezet is diszfunkcionális.

Az *abosfalviak* a reményt kívülről várják. Idealizáltan reménykednek egy bizonyos francia cégben, amelyik a közeli Dicsőszentmárton határában létesítene egy bútorgyárat, ahol sokan állandó állást találnának. A faluban nem termelődnek ki belső impulzusok a gazdasági siker eléréseért, jövőképük bizonytalan, a várható EU-s csatlakozás pedig félelemmel tölti el őket. A világhoz való viszonyulásukat alapvetően a bizalmatlanság határozza meg. *„A társas után, úgy néz ki, hogy az emberekben van egy olyan félelem, hogy nem bíznak meg magukban, nem bíznak meg a barátjaikban, nem bíznak meg a munkatársaikban, nem bíznak meg már a maguk által odatett vezetőkben sem.”*

Következtetések

A falvak jelenlegi stagnáló gazdasági helyzete nem kifejezetten agrár-probléma jellegű, annak ellenére, hogy mindkét falu lakossága jelentős mértékben kötődik az agráriumhoz.

A vizsgált településeken a társas gazdálkodási forma továbbéltetése nem vezetett gazdasági fellendüléshez. Összehasonlítva más, gazdaságilag fejlettebb településekkel, azt látjuk, hogy az agrárnépességű falvak közül azok a sikeresebbek, amelyek a magángazdálkodói formát működtették a rendszerváltozás után. A falvak belső kapcsolatrendszere konfliktusossá vált, amely Abosfalván a társas gazdálkodás felbomlásához vezetett. A társas gazdaságot Kelementelkén egyéb alternatíva hiányában éltetik tovább. Habár sokakban él a független gazdálkodói gyakorlat utáni nosztalgia vágya, ennek megvalósítását túl kockázatosnak tartják. Ezzel szemben a társas gazdaság bizonyos fokú gazdasági biztonságot nyújt a rendszerváltozás után elbizonytalanodó, stratégiakereső közösségeknek. Legfőbb problémát a modern talajművelést megkövetelő eszközkészlet beszerzése és az előregedő, a múlt rendszerben jelentős mértékű elvándorlást megszenvedő települések humán-erő-potenciáljának hiánya okozza.

A társas gazdaság tovább működtetése egyfajta gazdasági bezárkózás-ként értelmezhető, átmeneti állapotként felfogott „túlélő stratégia”. A példák arra engednek következtetni, hogy a közös gazdálkodási forma visszatartja az egyéni kezdeményezést és a vállalkozói mentalitás kialakulását. Ugyanakkor nem teszi lehetővé, hogy másfajta stratégiák alkalmazása révén új gazdasági elit jöjjön létre, így a változások terhével szemben mentális immunitást nyújt a faluközösség tagjai számára.

Irodalom

- Bakics János: A villányi bor új márkásítása. In Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet tájképei*. Teleki László Alapítvány – PTE-BTK Kommunikációs Tanzszerk, Budapest, 2004, 221–256.
- Bourdieu, Pierre: Gazdasági gyakorlat és idő. In Gellériné Lázár Márta (szerk.): *Időben élni*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 48–59.
- Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999, 156–178.
- Csíte András: Gazdasági rendszerek és társadalmi folyamatok a poszt-szocialista vidéki átalakulásban. In Borsos Endre – Csíte András – Letenyei László (szerk.): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. MTA PTI – Számalk Kiadó, Budapest, 1999, 151–172.
- Csíte András – Ivaskin Attila – Letenyei László – Orbán Sándor: Recesszió és alkalmazkodás Borzsován. In Borsos Endre – Csíte András – Letenyei László (szerk.): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Id. kiad. 93–112.
- Davis, Junior R. – Gaburici, Angela – Hare, Paul G.: *What's Wrong with Romanian Rural Finance? Understanding the Determinants of Private Farmers' Access to Credit*. Centre for Economic Reform and Transformation, Heriot-Watt University, Economic Forecasting Institute, Bucharest, 1998.
- Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.
- Kinda István – Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom*. 2004/2, 203–225.
- Kiss Antal: Magánvállalkozók és a hagyományos értékrend. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002, 89–109.
- Kovács Katalin: Elfűjja a szél? Esettanulmány a 'Homokvár' szövetkezetről. *Replika*, 33–34/1998, 137–151.
- Oláh Sándor: A székelyföldi elszegényedésről. In Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997, 43–67.

- Oláh Sándor: *Falusi láttelepek. 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
- Peti Lehel: Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizáció és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen. In Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2004, 184–213.
- Szabó Á. Tőhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. KJNT, Kolozsvár, 2002.
- Szabó Á. Tőhötöm: Informális technikák a hagyományos gazdaságban. In Uő: (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2003, 105–125.
- Szelényi Iván: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Szilágyi Miklós: Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei. In Uő: (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. Id. kiad. 7–19.
- Tóth László: A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. *Regio*, 1995/1–2, 145–154.
- Váradai Mónika Mária: Keskeny az ösvény. Esettanulmány a 'Harmónia' Mgtsz átalakulásáról. *Replika*, 33–34/1998, 121–137.
- Vincze Mária: A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban. *Regio*, 1995/1–2, 137–144.

Jegyzetek

- ¹ Egy hosszabb tanulmány módosított (rövidített) változata.
- ² Vö. Csíte András – Ivaskin Attila – Letenyey László – Orbán Sándor: Recesz-szió és alkalmazkodás Borzsován. In Borsos Endre – Csíte András – Letenyey László (szerk.): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. MTA PTI – Számalk Kiadó, Budapest, 1999, 93–112., 97.
- ³ Ezek közül három kövezett úton, nehezen megközelíthető, félreeső település, jelentős cigánysággal és öregedést jelző statisztikai mutatókkal – Bordos, Csöb, Rava –, Havadtő pedig a kelementelkivel azonos műútvonalon, attól keletre fekszik, hasonlóan fejlett infrastruktúrával rendelkezik.
- ⁴ A statisztikák a gyulakuti polgármesteri hivatal birtokában vannak.
- ⁵ A 2003-as gazdasági összeírás alapján.
- ⁶ A gyulakutai varroda és a sóváradi fafeldolgozó üzem saját autóbusszal biztosította a munkaerő pontos időben való mozgását.

- ⁷ Lásd Oláh Sándor: Gazdálkodásmód és életvitel. In Uő: *Falusi láttelepek. 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, 25–32., 26.
- ⁸ Ez többnyire kevés földdel rendelkező gazdák véleménye volt.
- ⁹ Oláh Sándor székelyföldi elszegényedést elemző tanulmányában is úgy látta, hogy „Nem volt tér az innovatív tevékenységekre, a kockázatos kezdeményező-készségekre, a piaci mechanizmusok működtetésére” Lásd Oláh Sándor: A székelyföldi elszegényedésről. In Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997, 43–67., 44).
- ¹⁰ Tóth László: A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. *Regio*, 1995/1–2, 145–154., 147.
- ¹¹ Vö. Kovács Katalin magyarországi tapasztalataival. Kovács Katalin: Elfújja a szél? Esettanulmány a 'Homokvár' szövetkezetről. *Replika*, 33–34/1998, 137–151.
- ¹² Kis-Küküllő menti példaként lásd Peti Lehel: Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizáció és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen. In Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. KJNT, Kolozsvár, 2004, 184–213., 191. Székelyföld esetében lásd Kinda István – Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom*. 2004/2, 203–225.
- ¹³ A szocialista érában a falu Gyulakutával közös kollektív gazdaságában 12 traktor és 3 kombajn dolgozott, a felszerelést azonban 1989 után arányosan kellett szétosztani Gyulakuta és Kelemenfelke frissen alakult társas gazdaságai között.
- ¹⁴ Vö. Vincze Mária: A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrárátalakulásban. *Regio*, 1995/1–2, 137–144., 139.
- ¹⁵ Szilágyi Miklós: Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei. In Uő: (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002, 7–19., 10.
- ¹⁶ „Azt is jelentik mindezekon túl az új fogyasztói szokások, hogy az ipari-kereskedelmi szolgáltatásokkal fokozatosan „kiváltott” olyan házimunkák, mint a kenyérsütés vagy a lakáskarbantartás, a szövés-fonás vagy az egyszerűbb mezőgazdasági eszközök készítése-karbantartása ma más vállalhatatlan, a gazdálkodói – tulajdonképpen vállalkozói – magatartással össze nem egyeztethető anakronizmusnak minősül” – Szilágyi: i. m. 10.
- ¹⁷ A *visszaparasztozás* fogalmát a Csíkei András által ajánlott *parasztozás* értelemben használjuk, akinek az értelmezésében a parasztozás a háztartásgaz-

daság és a reciprocitás jelentőségének megnövekedése a háztartások működése során. Lásd Csité András: Gazdasági rendszerek és társadalmi folyamatok a poszt-szocialista vidéki átalakulásban. In Borsos Endre – Csité András – Letenyei László (szerk.): *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Id. kiad. 151–172., 172.

¹⁸ Vö. Oláh Sándor: Gazdálkodásmód és életvitel. Id. kiad. 30.

¹⁹ Lásd Peti L.: i. m.

²⁰ Szabó Á. Töhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. KJNT, Kolozsvár, 2002.

²¹ Kiss Antal: Magánvállalkozók és a hagyományos értékrend. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. Id. kiad. 89–109., 99.

²² Oláh Sándor: Gazdálkodásmód és életvitel. Id. kiad. 30.

²³ A minősítő jelzők a faluközösség tagjaitól származnak, a közösség ethoszával szembeni magatartásformák elutasításait jelzik.

²⁴ Az itt dolgozó 2 óvónő ingázik, a 3 tanítóból 2, illetve a 10 tanár mindenike. Gyakorlatilag egyetlen helyi tanerő – egy tanító – munkálkodik a faluban folyamatosan.